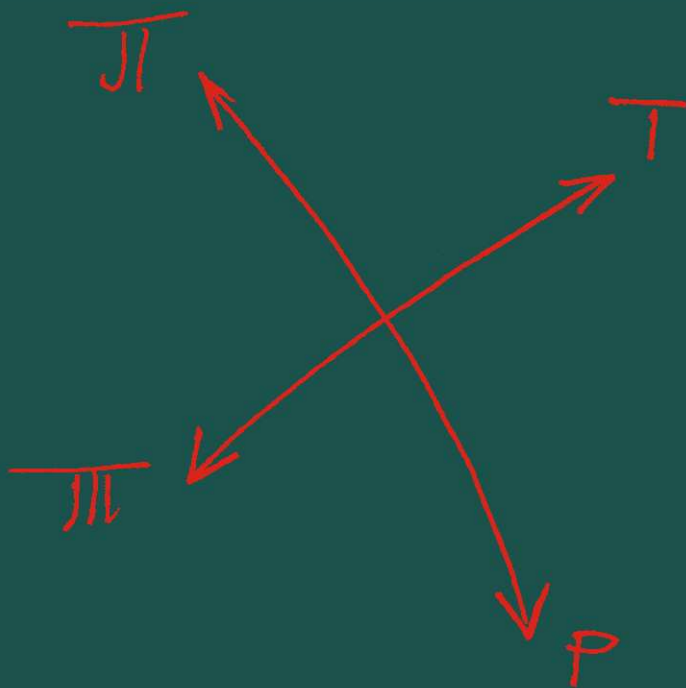

Wiesław Witkowski

NOWY SŁOWNIK ZAPOŻYCZEŃ POLSKICH W JĘZYKU ROSYJSKIM

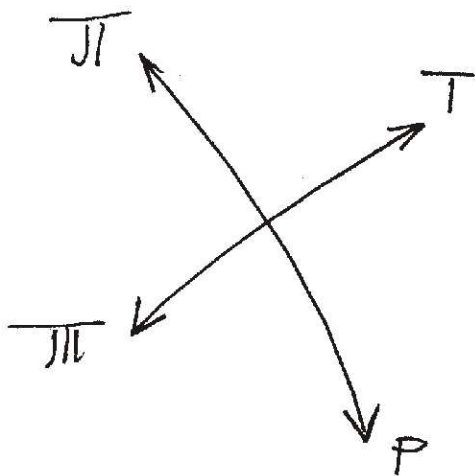

universitas

NOWY SŁOWNIK
ZAPOŻYCZEŃ POLSKICH
W JĘZYKU ROSYJSKIM

Wiesław Witkowski

NOWY SŁOWNIK
ZAPOŻYCZEŃ POLSKICH
W JĘZYKU ROSYJSKIM

Kraków

Publikacja dofinansowana przez
Wyższą Szkołę Zarządzania Marketingowego i Języków Obcych
w Katowicach

© Copyright by Wiesław Witkowski and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS,
Kraków 2006, wyd. II rozszerzone

ISBN 97883-2421479-2

Projekt okładki i stron tytułowych
Ewa Gray

Wstęp do wydania pierwszego

Bardzo intensywny w drugiej połowie bieżącego stulecia rozwój badań nad kształtowaniem się słownictwa języka rosyjskiego wzbogacił niezwykle naszą odziedziczoną z poprzedniego okresu wiedzę w tej dziedzinie. Wzbogacił na tyle, iż możemy obecnie, na progu trzeciego tysiąclecia, podejmować poważne już próby daleko idących podsumowań i uogólnień. Taką właśnie wrywkową próbą, dotyczy ona bowiem jedynie polskich zapożyczeń leksykalno-semantycznych w języku rosyjskim (zarówno ogólnonarodowym, jak i regionalno-gwarowym), jest niniejszy słownik.

Jak wynika wyraźnie z bibliografii (wykazu skrótów), źródła materiałowe słownika są bardzo zróżnicowane. Oczywiście sporą ich część (blisko 20% całości) stanowią publikacje traktujące właśnie o polonizmach w języku rosyjskim. Są to, poczynając od dziełnastowiecznej jeszcze rozprawy J. Grota (G), m.in. prace S. Jaszńskiego (SJ), W. Tamań (T1–2), H. Leeminga (LE i L), St. Kochmana (K1–2, K10–24), M.E. Sobik (S), G. Rytter (R1–2), M. Przytuleckiej (PR) czy H. Milejkowskiej (MZ, MP). Dostarczyły one dobrze udokumentowanych informacji o dziesiątkach a nawet setkach (L, K1, S) pożyczek z polskiego, które łącznie stanowią znacznie ponad 20% haseł prezentowanego zbioru. Niestety nie wszystkie przedstawione w nich leksemy (a przynajmniej nie wszystkie poświadczenia owych leksemów) mogły zostać tutaj uwzględnione. Niektórzy bowiem autorzy prac wspomnianego typu ekscerpowali również (nawet jeśli w niewielkim zakresie) słownictwo z zabytków piśmiennictwa zachodnioruskiego (starobiałoruskiego bądź staroukraińskiego), jakie ze zrozumiałych względów należało pominąć.

Kolejny, dwakroć liczniejszy od poprzedniego (i co do ilości tytułów, i bodaj również co do ilości poświadczonych w nim polonizmów) zespół tworzą publikacje traktujące o rozwoju leksyki rosyjskiej od średniowiecza do czasów najnowszych. Spośród nich

wymienić tu wypadnie – obok inicjujących tę problematykę artykułów W. Christianiego (CH) i M. Smirnowa (SM) – przynajmniej monografie G. Hüttl-Folter (HW, H), M. Fogarasiego (FG1–2), L. Kutiny (LK1–2), F. Sergejewa (S1–3), E. Birżakowej – L. Wojnowej – L. Kutiny (OC), I. Auerbach (AU), R. Berga (B), I. Malcewej – A. Mołotkowa – Z. Petrowej (MMP), H. Jelitte (NA1–5) czy I. Malcewej (MA, MAZ). Na podkreślenie zasługuje fakt, że nawet w książkach, które zgodnie z intencją autorów traktować miały wyłącznie o wpływach germańskich (niemieckich) na język rosyjski – A. Reitsak (RE), S. Gardiner (X), G. Thomas (Y) – znalazła się spora przygarść ewidentnych polonizmów.

Bardzo bogatą w materiał grupę źródeł stanowią oczywiście słowniki języka rosyjskiego. Zarówno dawnego: trzytomowe „Materiały...” I. Srezniewskiego (M), wydawane aktualnie wielotomowe zbiory leksyki 11–17 w. (C) i 18 w. (A), jak i szeroko rozumianego współczesnego: 17-tomowy słownik akademicki (P), słownik ortograficzny (OSR), wydawany aktualnie wielotomowy słownik gwarowy (SRG). A nadto zbiorki słownictwa środowiskowego: ES, FLS, SK, SMZ czy VB.

Prócz tysięcy wyrazów, zaczerpniętych ze źródeł zawierających opisany już i sklasyfikowany materiał leksykalny, do słownika naszego weszły setki wyrazów wydobytych bezpośrednio z zabytków piśmiennictwa wielkoruskiego. Przede wszystkim oczywiście z tekstów niedawno opublikowanych, a więc uprzednio mniej dostępnych lub zgoła niefunkcjonujących dotychczas w obiegu naukowym. Zob. np.: ERB, FR, MAK, RD, RID, RZ, TF, VIR czy VK. Nie pominięto jednak i wydań wcześniejszych, między innymi również dostępnych w Krakowie tomów dziewiętnastowiecznej jeszcze serii ОЛДПІІ. Ich drobiazgowa lustracja potwierdziła bezsprzeczną prawdziwość porzekadła głoszącego, iż w starym lesie starczy grzybów dla wielu zbieraczy. Maksyma owa znalazła zresztą swoje potwierdzenie nie tylko w starych, dziewiętnastowiecznych publikacjach tekstów, lecz niejednokrotnie nawet w najnowszych pracach poświęconych wpływom obcym na język rosyjski. W tym także wpływem polskim. Mianowicie tu i ówdzie, w przytaczanych tam cytatach ilustrujących użycie jakiegoś opisywanego wyrazu, występował inny wyraz – genetyczny polonizm, którego autor danej pracy jakoś nie dopatrył. Każdy taki „grzybek” wydobyty z kontekstowego „mchu” jest w niniejszym słowniku lokalizowany pośrednio przez odwołanie się przy

pomocy skrótu s.v. do wyrazu hasłowego, w jakiego ilustracji kontekstowej został odnaleziony.

Na koniec wreszcie wymienić należy jedno jeszcze, szczególnie cenne i bogate źródło leksyki rosyjskiej, którego materiały wzbogaciły niezwykle końcówą (poczynając od wyrazów na literę П) partię słownika. Źródłem tym stała się rękopiśmienna Kartoteka Słownika Starorosyjskiego (*Древнерусского словаря*) Rosyjskiej Akademii Nauk w Moskwie. Polonizmy z owej Kartoteki znaczone są samą tylko (bez indeksu cyfrowego) literą K.

Jest rzeczą aż nadto oczywistą, że w tej ogromnej masie wyrazów „priwislinskih”, jakie w ciągu setek lat pojawiały się w piśmiennictwie wielkoruskim (boć chyba nie zawsze w żywym mówionym języku Moskwcinów), znajdują się leksemy o bardzo różnej proveniencji, o bardzo różnym zakresie użycia i o bardzo różnym nacechowaniu stylistycznym. Niemała ich część przejawia oczywiście – czy to osobliwościami fonetycznymi, czy morfologicznymi, czy choćby w semantyce¹ – swoje „rdzennie” polskie pochodzenie. U licznych, kto wie czy nie liczniejszych od tych „rdzennych”, pod grubszym lub cieńszym pokostem polskości da się (na ogół dość łatwo) rozpoznać ich romańskie (głównie łacińskie), germańskie, czeskie bądź nawet (szeroko rozumiane) orientalne korzenie. Inne jeszcze, zaliczane przez niektórych językoznawców do tzw. europeizmów, mogą swoją pośrednią, przejściową polskość uzasadniać właściwie tylko racjami kulturowymi i chronologicznymi. Te właśnie racje tłumaczą także obecność w słowniku rzeczowników *весь* (por. *веска*), *жид* (por. *жидовка*) i *мних* (por. *мнишка*), które już w średniorosyjskim zajęły (choć tylko częściowo, bo obok znacznie częstszych *село* || *деревня*, *еврей* i *монах*) miejsce wcześniejszych homonimicznych morawizmów. Nie sposób wykluczyć, iż dalsze szczegółowe badania oparte na danych z niedostępnych nam dziś źródeł wykażą dowodnie, że ten czy ów z zamieszczonych w słowniku wyrazów trafił do rosyjskiego bez jakiegokolwiek udziału polszczyzny. Z taką ewentualnością należy się bezsprzecznie liczyć. Zarazem jednak trzeba tutaj wyraźnie podkreślić, iż zbiór nasz nie pretenduje do

¹ Zob.: W. Witkowski, *Rosyjskie zapożyczenia semantyczne z języka polskiego* [w:] *Z polskich studiów slawistycznych* 8, Warszawa 1993.

prześciowej chociażby kompletności. Nie pretenduje już z tego chociażby powodu, że pominięto w nim świadomie kilkaset leksemów wymagających odrębnego opracowania. Są to po pierwsze nazwy roślin, po drugie zaś nazwy geograficzne: choronimy, urbonimy, oronimy i hydronimy².

Każde samodzielne hasło słownikowe³ składa się z trzech zasadniczych części: 1. rosyjskiego wyrazu hasłowego, 2. jego odpowiednika polskiego i 3. lokalizatora.

Wszystkie wyrazy hasłowe (również te, których nie notują współczesne źródła leksykograficzne) podawane są w postaci uwzględniającej normy obecnej ortografii. Ponieważ większość pożyczek z polskiego wcześniej czy później utraciła na gruncie rosyjskim swoją niegdysiejszą paroksytonezę, na żadnym z wyrazów hasłowych nie znaczymy miejsca przycisku. Z tej też racji przymiotniki podajemy zawsze z końcowym -ый.

Objaśnienie wyrazu hasłowego zawiera dość często prócz obowiązkowego odpowiednika (prototypu) polskiego jego synonimy (proste lub opisowe) jak też, gdy zachodzi tego potrzeba, pomieszczone w nawiasach opisy uściślające. Przy prototypach staropolskich, obcych dzisiejszej polszczyźnie literackiej, podaje się w nawiasie wiek, w jakim (lub do jakiego) funkcjonowały one w języku.

Lokalizatory są czworaki: 1. zawierające wyłącznie symbol źródła (literę bądź litery uzupełnione niekiedy cyfrą), 2. zawierające symbol źródła z dodanym w nawiasie numerem strony, 3. zawierające symbol źródła z datą roczną lub oznaczeniem stulecia i 4. zawierające symbol źródła, numer strony (rzadziej dokumentu) i datę. Te pierwsze odnoszą się do słowników lub opracowań słownikopodobnych prezentujących leksykę z jednego tylko okresu (dziesięciolecia, kilku dziesięcioleci, najdalej jednego stulecia), te drugie – do źródeł, jakich leksyka, pochodząca w całości z jednego okresu, nie

² Zob.: W. Witkowski, *Toponimy polskie w źródłach starorusyjskich* [w:] *Język – literatura – kultura Słowian dawniej a dziś*, Prace Komisji Filologicznej PTPN, Poznań 1991.

³ Istnieją tu bowiem i niesamodzielne, podporządkowane. Tworzą je przysłówki jakościowe, umieszczane (już bez odpowiedników polskich) bezpośrednio pod jednoimiennymi przymiotnikami lub derywowanymi od tych ostatnich rzeczownikami na -ость.

jest uporządkowana alfabetycznie, te trzecie – do słowników lub opracowań słownikopodobnych o leksyce z różnych okresów i wreszcie ostatnie, czwarte – do publikacji, w jakich interesująca nas leksyka nie została uporządkowana ani alfabetycznie, ani chronologicznie.

Wśród wszystkich lokalizatorów (których ilość przy poszczególnych wyrazach ograniczona została zasadniczo do pięciu) na osobliwą uwagę zasługują trzy: OSR, P i SRG. Dwa pierwsze z nich informują, że oznaczony nimi leksem należy do zasobów (czynnych bądź biernych) współczesnego (tj. z pierwszej połowy 20 w.) rosyjskiego języka literackiego, trzeci – że oznaczony nim leksem znany był (a niekiedy znany jest do dziś) gwarom wielkoruskim. Najczęściej, rzecz jasna, zachodnim.

Występująca po P data roczna (lub inne określenie czasowe) odnosi się do najstarszego (przeważnie leksykograficznego) znanego autorom słownika akademickiego źródła, jakie poświadcza występowanie danego wyrazu hasłowego. Zamieszczona po tym lokalizatorze odmianka akcentowa bądź fonetyczno-graficzna wyrazu hasłowego (względnie jej fragment w nawiasach kwadratowych) dotyczy oczywiście owego „praźródła”.

Z zasady wszędzie tam, gdzie wyraz hasłowy SRG ma swoją dokumentację wyłącznie w słowniku W. Dahla, cytuje się tylko D.

Przy wyrazach hasłowych posiadających dokumentację zarówno w P czy OSR, jak też w SRG to ostatnie źródło cytuje się na końcu już bez daty.

Wstęp do wydania drugiego

Poprawione wydanie drugie powiększone zostało o blisko tysiąc nowych wyrazów hasłowych, jakich dostarczyła ekscerpca polonizmów z trzydziestu kolejnych tekstów i prac materiałowych a w szczególności z opublikowanych po 1998 r. tomów *Словаря русского языка XI–XVII вв.* (C), *Словаря русского языка XVII века* (A) i *Словаря русских народных говоров* (SRG).

Wykaz skrótów

1. Literatura i źródła drukowane

- A *Словарь русского языка XVIII века*, Ленинград 1984 – ...
- AA *Акты исторические, собранные Археографическою комиссиею, том второй (1598–1613)*, С.-Петербург 1841
- AK *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.*, Москва 1988–...
- AM *Акты Московского государства, том первый*, С.-Петербург 1890
- AS Н.С. Авилова, *Слова интернационального происхождения в русском литературном языке нового времени*, Москва 1967
- AU Inge Auerbach, *Nomina abstracta im Russischen des 16. Jahrhunderts*, München 1973
- AZ Л.С. Ковтун, *Азбуковники XVI–XVII вв. Старшая разновидность*, Ленинград 1989
- B Reiner Berg, *Die Abstrakta auf -nie|-tie, -ka|-ok, -ost', -stvo|-stvie, -ie|-ye in den „Pis'ma i bumagi“*, Peters des Grossen, München 1973
- BC Н.Б. Бахилина, *История цветообозначений в русском языке*, Москва 1975
- BE Janina Bielecka, *Zapożyczenia leksykalne z języka polskiego do rosyjskiego*, Kielce 1993
- BG Улла Биргегорд, *Глоссарий русского разговорного языка конца 17-го века [w:] Russian Linguistics, vol. 2 (3/4)*, 1975
- BK Л.А. Булаховский, *Курс русского литературного языка (Исторический комментарий)*, Киев 1953
- BT *Повесть о приходе Стефана Батория на град Псков*, Москва–Ленинград 1952
- BUR А.А. Бурячок, *Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов*, Київ 1983

- BZ Janina Bielecka, *Z najnowszych badań nad polskimi wpływami leksykalnymi na język rosyjski* [w:] *Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie*, Rzeszów 1995
- C *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва 1975 – ...
- CC Anna C. Croiset van der Kop, *De morte prologus*, Berlin 1907
- CEG Charles E. Gribble, *A short dictionary of 18-century Russian*, Columbus 1976
- CH W.A. Christiani, *Über das Eindringen von Fremdwörtern in die russische Schriftsprache des 17. und des 18. Jahrhunderts*, Berlin 1906
- CHR *Хрестоматия по истории русского языка*, Москва 1990
- CM *Сборник Муханова*, Москва 1836
- CR *Словарь церковнославянского и русского языка, составленный Вторым отделением Академии Наук (I–IV)*, Санкт-Петербург 1847
- CS *Церковный словарь или истолкование... речей, положенных без перевода в Священном Писании..., сочиненный Петром Алексеевичем...*, I–V, Санкт-Петербург 1817–1819 (wyd. 4)
- CZE П.Я. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка (I–II)*, Москва 1993
- CZO П.Я. Черных, *Очерк русской исторической лексикологии (древнерусский период)*, Москва 1956
- D Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка (I–IV)*, Москва 1955
- DAM Norbert Damerau, *Russisches und Westrussisches bei Kurb-skij*, Berlin 1963
- DB Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка* (под редакцией проф. А.И. Бодуэна-де-Куртене) (I–IV), С.-Петербург 1904–1909
- DOM *Домострой* (по списку Н.М. Коншина) [w:] *Чтения в Московском обществе истории и древностей российских*, Москва 1908
- DS Maria Doroszkiewicz, *Studia nad wpływami polskimi na rosyjską leksykę gwarową*, Wrocław 1991
- E1 Н.М. Шанский – В.В. Иванов – П.В. Шанская, *Краткий этимологический словарь русского языка*, Москва 1971
- E2 *Этимологический словарь русского языка* (под редакцией Н.М. Шанского), Москва 1963 – ...

- ERB „*Einn Russisch Buch*” *Thomasa Schrouego. Słownik i rozmówki rosyjsko-niemieckie z XVI wieku* (pod redakcją Adama Fałowskiego), Kraków [1997]
- ES Б.С. Елистратов, *Словарь московского арго* (материалы 1980–1994 гг.), Москва 1994
- F *Teutscher und Russischer Dictionarium... Das Wiener deutsch-russische Wörterbuch...*, Berlin 1984
- FG1 Miklos Fogarasi, *Europäische Lehnwörter im Spiegel einer russischen diplomatischen Urkundensammlung (1488–1699)* [w:] *Studia Slavica* 4, Budapest 1958
- FG2 Miklos Fogarasi, *Beiträge zur Geschichte der internationalen Bildungssuffixe des Russischen*, Budapest 1965
- FK Friedhelm Kaiser, *Der europäische Anteil an der russischen Rechtsterminologie der Petrinischen Zeit* [w:] *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 10, Berlin 1965
- FLS А. Флегон, *За пределами русских словарей*, London 1973
- FR *Псалтырь 1683 года в переводе Авраамия Фирсова* [w:] *Slavistische Beiträge* 243, München 1989
- FS *Фразеологический словарь русского литературного языка конца XVIII–XX вв.*, Новосибирск 1991
- G Я.К. Грот, *Слова взятые с польского или через посредство польского* [w:] Я.К. Грот, *Филологические разыскания* 3, С.-Петербург 1885
- GB1 Л.П. Гарбуль, *К проблеме семантических полонизмов в русском приказном языке первой половины XVII в.* [w:] *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 51 (2), Vilnius 2002
- GB2 Л.П. Гарбуль, *Семантические полонизмы в документах Посольского приказа первой половины XVII в.* [w:] *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 52 (2), Vilnius 2003
- GB3 Л.П. Гарбуль, *К вопросу о межславянских лексических заимствованиях в русском приказном языке XVII века* [w:] *Studia Slavica* 49, Budapest 2004
- GB4 Л.П. Гарбуль, *К истории некоторых полонизмов в русском языке* [w:] *Respectus Philologicus* 6 (11), Kaunas–Kielce 2004
- GB5 Л.П. Гарбуль, *К вопросу о происхождении лексем жадность, заочно, заочный, заслуга, злость в русском языке* [w:] *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 53 (2), Vilnius 2004

- GB6 Л.П. Гарбуль, *Из истории лексем свято, склад, склонить, склониться в русском языке* [w:] Slavistica Vilnensis, Kalbotyra 52 (2), Vilnius 2004
- GB7 Л.П. Гарбуль, *Межславянские заимствования – полонизмы в русском приказном языке XVII в.* [w:] Respectus Philologicus 8 (13), Kaunas–Kielce 2005
- GL Г.Ф. Одинцов, *Из истории гиппологической лексики в русском языке*, Москва 1980
- GR *Грамотки XVII–начала XVIII века*, Москва 1969
- H Gerta Hüttl-Worth, *Foreign Words in Russian (A Historical Sketch, 1550–1800)*, Berkeley and Los Angeles 1963
- HJ Herbert Jelitte, *Der abstrakte Wortschatz in den Schriften M.V.Lomonosovs* [w:] Studia slavica in honorem viri doctissimi Olexa Horbatsch III, München 1983
- HW Gerta Hüttl-Worth, *Die Bereicherung des russischen Wortschatzes im XVIII Jahrhundert*, Wien 1956
- IL *История лексики русского литературного языка конца XVII–начала XIX в.*, Москва 1981
- IS Alexander Issatschenko, *Geschichte der russischen Sprache (I–II)*, Heidelberg 1980–1983
- JUT Urszula Juszkievicz, *Rosyjska terminologia techniczna epoki Piotra I a terminologia współczesna*, Lublin 1978
- K1 Stanisław Kochman, *Polsko-rosyjskie kontakty językowe w zakresie słownictwa w XVII wieku*, Wrocław 1967
- K2 Stanisław Kochman, *Polsko-rosyjskie stosunki językowe od XVI do XVIII w.*, Opole 1975
- K3 Stanisław Kochman, *Polonica w leksykografii rosyjskiej XVII w.*, Warszawa–Wrocław 1975
- K10 Stanisław Kochman, *Z historii polsko rosyjskich kontaktów językowych w XVII w.* [w:] Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Filologia rosyjska 3 (1964)
- K11 Stanisław Kochman, *Polonizmy w rosyjskiej korespondencji dyplomatycznej (1487–1571), cz. I* [w:] Sprawozdania Opolskiego TPN, wydz. II, seria B, tom 7 (1971)
- K12 Stanisław Kochman, *Polonizmy w rosyjskiej korespondencji dyplomatycznej (1487–1571), cz. II* [w:] Sprawozdania Opolskiego TPN, wydz. II, seria B, tom 8 (1972)
- K13 Stanisław Kochman, *W. Trediakowski w kręgu polskich wpływów językowych* [w:] Slavica Wratislaviensia III (1972)

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

